

УДК 349.42

Тетяна Оверковська,*канд. юрид. наук, доцент,**доцент кафедри права**Вінницького національного аграрного університету*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

У статті аналізуються правові засади подальшої екологізації сільськогосподарського виробництва, визначається, в яких межах має провадитися екологізація, звертається увага на окремі складники екологізації виробництва сільськогосподарської продукції, а також формулюються висновки, засновані на положеннях наукової доктрини та чинного законодавства України.

Ключові слова: сільське господарство, екологізація виробництва, сільськогосподарське виробництво, екологізація землеробства, консолідація земель, екологічна рівновага, оцінка впливу на довкілля.

Постановка проблеми. Пріоритетами реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», що схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, є реформування сфери забезпечення безпечності та якості сільськогосподарської продукції, збереження навколишнього природного середовища, а також зростання економіки екологічно невиснажливими способами. Крім цього, з метою розширення та спрощення доступу українських товарів на ринки держав – членів Європейського Союзу необхідно призвести систему технічного регулювання у відповідність до європейських вимог та завершити реформування системи державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів. Отже, зазначені пріоритети та вектори сталого розвитку держави зумовлюють подальше запровадження екологізації виробництва сільськогосподарської продукції.

Варто зауважити, що специфіка сільськогосподарського виробництва є основним неупередженим фактором, що зумовлений шкідливим технологічним та антропогенним впливом на довкілля практично усіма галузями виробництва. Це спричинено декількома факторами: по-перше, забрудненням середовища промисловими відходами та технологічною недосконалістю низки виробництва, що зумовлює викиди та скиди в повітря та водні джерела; по-друге, недостатньою охороною ґрунтів, недосконалістю природоохоронної роботи, що чинить негативний вплив на земельні ресурси. При цьому екологічний чинник набуває все більшого значення і впливає на ефективність сільськогосподарського виробництва [1, с. 30].

Аналіз публікацій і досліджень. Проблеми екологізації сільськогосподарського виробництва неодноразово були предметом

дослідження на науковому рівні. Зокрема, вагомий внесок у розроблення правових питань екологізації аграрного виробництва та забезпечення екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва зробили такі вчені, як В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкова, С. І. Бугера, В. М. Єрмоленко, Т. О. Коваленко, Т. Г. Ковальчук, К. А. Кондратьєва, С. І. Марченко, В. Ю. Уркевич та інші. Разом із тим правові засади виробництва продуктів харчування та сировини рослинного й тваринного походження з дотримання екологічних імперативів та вимог збереження навколишнього природного середовища для теперішніх та майбутніх поколінь, створення екологічно безпечних умов для провадження виробничо-господарської діяльності у сільському господарстві не втрачають своєї актуальності та перспектив розвитку й удосконалення законодавства щодо регулювання зазначеної сфери суспільних відносин.

У зв'язку з цим метою даної статті є аналіз правових засад подальшої екологізації сільськогосподарського виробництва.

Виклад основного матеріалу. У джерелах екологізації виробництва розглядається як удосконалення наявних і створення нових технологічних процесів, які повніше задовольняють принцип непорушення екологічної рівноваги. При цьому основними напрямками екологізації виробництва є розроблення й наукове обґрунтування нових технологічних процесів, оптимізація експлуатації природних ресурсів, їх комплексне й багаторазове використання, рекультивація природного середовища [2, с. 113], а також постійне відтворення наукових ідей, інформаційних матеріалів, технічних засобів та технологічних рішень, що сприяють роз-

вितку екологічно обумовлених виробничих систем [3, с. 236].

У свою чергу, екологізація агропромислового комплексу визначається як екологізація сільськогосподарського виробництва (боротьба з ерозією ґрунтів, застосування органічних добрив, агролісомеліорація, культурно-технічна меліорація, вапнування кислих ґрунтів, мінімізація техногенного впливу на ґрунти, ґрунтозахисні технології, біологічні методи захисту рослин та інші «м'які» методи поліпшення якості ґрунтів); прискорення розвитку промислово-побутової сфери агропромислового комплексу (інфраструктура, переробні галузі промисловості) тощо [3, с. 236]. Отже, з огляду на зазначені положення, основними напрямками екологізації сільськогосподарського виробництва слід вважати: застосування ґрунтозахисних технологій ведення аграрного виробництва; мінімізацію техногенного впливу на землі сільськогосподарського призначення; здійснення заходів охорони земель сільськогосподарського призначення та ґрунтів від забруднення та псування; оптимізацію структури землекористування.

На доктринальному рівні сформульовано поняття принципу екологізації аграрного виробництва, який полягає в тому, що являє собою керівне положення – вимогу аграрного законодавства стосовно нормативного закріплення та практичної реалізації екологічних імперативів усіма суб'єктами сільськогосподарської виробничої діяльності з метою захисту навколишнього природного середовища, мінімізації негативного впливу антропогенних факторів на нього, збереження стійкої рівноваги екосистем, екологічно збалансованого природокористування в процесі їхньої діяльності, а також виробництва якісної, екологічно безпечної сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження [4, с. 7]. Аналізуючи цю наукову позицію, можна дійти висновку, що екологізація сільськогосподарського виробництва може простежуватися в двох основних напрямках: по-перше, шляхом дотримання та реалізації екологічних імперативів у процесі виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників, яка зумовлює необхідність раціонального та екологічного безпечного використання земель сільськогосподарського призначення та інших природних ресурсів; по-друге, забезпечення виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

Загальновідомо, що аграрна сфера економіки зумовлює використання земель сільськогосподарського призначення. Саме тому у сільськогосподарському виробництві необ-

хідно забезпечувати охорону земель з метою їх ефективного та раціонального використання на основі реалізації комплексу заходів щодо збереження продуктивності земельних угідь, підвищення їхньої екологічної стійкості та родючості, зменшення порушення структури й ущільнення ґрунту, забезпечення відновлення його водного і повітряного режимів.

Необхідність зазначеного зумовлюється тими фактами, що надмірна розораність земель, яка становить понад 54 відсотки земельного фонду України (у розвинутих країнах Європи – не перевищує 35 відсотків), у тому числі на схилах, призвела до порушення екологічно збалансованого співвідношення сільськогосподарських угідь, лісів та водойм, що негативно вплинуло на стійкість агроландшафтів і зумовило значне техногенне навантаження на екологічну сферу. Найбільш істотним фактором зниження продуктивності земель і зростання деградації агроландшафтів є водна ерозія ґрунтів [5].

Особливу небезпеку для довкілля, якісного стану земель та ґрунтів, а також безпечності та якості сільськогосподарської продукції становить забруднення ґрунтів радіонуклідами, важкими металами, збудниками хвороб, а також засмічення сільськогосподарських угідь. З метою запобігання цим негативним тенденціям законодавством України встановлюються вимоги щодо охорони земель, зокрема, сільськогосподарського призначення і ґрунтів від забруднення небезпечними речовинами, стічними водами та відходами. Так, Законом України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 року № 962-VI забороняється господарська діяльність, яка зумовлює забруднення земель і ґрунтів понад установлені гранично допустимі концентрації небезпечних речовин (ст. 45). Відповідно до вимог ст. 20-2 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-XII центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, у межах своєї компетенції має право обмежувати чи зупиняти (тимчасово) діяльність підприємств і об'єктів незалежно від їх підпорядкування та форми власності, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, законодавства про оцінку впливу на довкілля, вимог дозволів на використання природних ресурсів, з перевищенням нормативів гранично допустимих

викидів впливу фізичних та біологічних факторів і лімітів скидів забруднюючих речовин.

Також з метою попередження засмічення земель забороняється несанкціоноване скидання і розміщення відходів. При цьому у районах можливого забруднення або засмічення земель небезпечними відходами, у тому числі аварійними, за рішенням місцевої державної адміністрації або органу місцевого самоврядування проводяться постійні або періодичні обстеження хімічного складу ґрунтів з метою виявлення та визначення їх негативного впливу на здоров'я людини, а також окремих видів природних ресурсів і довкілля в цілому (ст. 46 Законом України «Про охорону земель»).

На думку науковців, головним принципом розвитку всього агропромислового комплексу повинна стати екологізація усіх заходів із розвитку сільського господарства, облік природних особливостей функціонування земельних ресурсів [6, с. 216].

Таким чином, екологізація сільськогосподарського виробництва неможлива без дотримання вимог щодо екологічно безпечного використання природно-ресурсного потенціалу для потреб аграрного виробництва, тобто екологізації сільськогосподарського землекористування та забезпечення належного екологічного стану навколишнього природного середовища, впровадження природоохоронних та екологічно виважених способів використання природних ресурсів у сільському господарстві. Правовим підґрунтям цього слід вважати положення ст. 5 Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III, у якій закріплюється принцип земельного законодавства як пріоритет вимог екологічної безпеки.

При цьому принцип пріоритету вимог екологічної безпеки означає, що порушення вимог екологічної безпеки не можна виправдати жодними міркуваннями на кшталт економічної ефективності, доцільності, відповідності певної діяльності законодавству чи великого значення для держави, суспільства тощо [7, с. 25].

Отже, постає питання щодо екологізації сучасного землеробства шляхом запровадження методів альтернативного сільського господарства. Так, деякі аграрні організації, фермери як на Заході, так і в Україні стають на шлях «екологізації» та «біологізації» сучасного землеробства, тобто переведення його в нешкідливий для природного середовища стан з можливістю забезпечення споживача чистими продуктами харчування [8, с. 301]. У зв'язку з цим у спеціальній літературі пропонується альтернативне землеробство розглядати як один із найді-

євіших методів екологізації використання земель сільськогосподарського призначення, в основу якого покладено зменшення або повна відмова від використання синтетичних мінеральних добрив, пестицидів, регуляторів росту та інших хімічних засобів. При цьому основними завданнями альтернативного землеробства є: збереження і підвищення родючості ґрунтів; захист довкілля; активізація кругообігу речовин і перенесення енергії в агроєкосистемах; поліпшення якості продукції; забезпечення стійкості агроєкосистем тощо [6, с. 216].

На погляд фахівців, ще одним важливим напрямом екологізації використання земель сільськогосподарського призначення є впровадження сучасних технологій використання решток сільськогосподарського виробництва: гною, соломи, жому. Заміна синтетичних мінеральних добрив гноєм і компостами збагачує ґрунт органічними речовинами, відіграє вирішальну роль у підвищенні його родючості [6, с. 217].

Негативні тенденції щодо екологізації сільськогосподарського виробництва зумовлює надмірне подрібнення сільськогосподарських угідь. В юридичній літературі вже зверталася увага на шкідливість надмірного подрібнення земельних ділянок та необхідність запровадження мінімально допустимих розмірів земельних ділянок сільськогосподарського призначення з урахуванням місцевих умов, наявності земель та щільності населення [9, с. 68-70].

Крім того, відсутність еколого-економічного обґрунтування перерозподілу земельних ресурсів призвела до подрібнення сільськогосподарських полів, у результаті чого 6,9 млн. громадян (46, 4 відсотка сільського населення) набули право на земельну частку (пай), а 27 млн. гектарів сільськогосподарських земель передано у приватну власність, і, як наслідок, неефективного використання значної кількості розпайованих земель [5]. Отже, внаслідок розпайовання земель відбулась надмірна парцеляція земель сільськогосподарського призначення, що досить ускладнює процес їх ефективного використання, тому надзвичайно актуальною й важливою сьогодні є консолідація земель [10, с. 111].

Звідси значну роздрібненість, нераціональний розмір землеволодіння і землекористування, далекоземелля, черезсмузжя слід розглядати як недоліки землекористування, які є перешкодою для екологізації сільськогосподарського виробництва та екологічно збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Як показує світовий досвід, одним зі способів вирішення зазначених проблем та під-

вищення ефективності виробництва у сільському господарстві є консолідація земель сільськогосподарського призначення.

Під консолідацією земель сільськогосподарського призначення слід розглядати діяльність (або інструмент), що здійснюється з метою консолідації фрагментованих (роздрібнених) сільськогосподарських агроформувань або, іншими словами, для об'єднання відокремлених земельних ділянок окремих господарств. Тобто це процес усунення недоліків землеволодіння і/та землекористування, а саме незручностей у конфігурації, площі, структурі, розміщенні й межах земельних масивів або ділянок, закріплених за сільськогосподарськими підприємствами і громадянами, що негативно впливають на використання землі, економіку й організацію виробництва [11, с. 37].

Відповідно до досліджень ФАО (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН) консолідація земель сільськогосподарського призначення може: 1) сприяти поліпшенню сільськогосподарського виробництва (маючи можливість купувати сільськогосподарські землекористування з меншим числом ділянок, але більших за площею та кращої форми, і збільшувати площу своїх володінь, фермери можуть ставати більш конкурентоспроможними); 2) стимулювати більш ефективне управління природними ресурсами (раціоналізація структури землеволодіння може полегшувати охорону навколишнього середовища та сприяти більш раціональному плануванню та організації землекористування); 3) сприяти поліпшенню систем управління земельними ресурсами (оскільки проекти з консолідації земель дають можливість уточнювати та оновлювати інформацію у реєстрах власності, а більш якісна інформація про права на землю полегшує розвиток земельних ринків та врегулювання земельних конфліктів) [11, с. 37-38].

Таким чином, консолідації земель сільськогосподарського призначення притаманні як економічний, так й екологічний аспекти. Економічний аспект полягає у можливості підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь, їх ефективного використання і, як кінцевий результат, отримання більшої товарної маси продукції рослинництва і тваринництва. Екологічний аспект простежується у можливості забезпечення раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення, збереження та покращення природних ландшафтів [12, с. 171], а також сприятиме екологізації сільськогосподарського виробництва.

На думку науковців, логічним наслідком екологізації використання земель сільськогосподарського призначення є виробництво екологічно чистої продукції, що дає змогу вирішити одразу три екологічно детерміновані і соціально значимі проблеми: 1) охорона навколишнього природного середовища від забруднення синтезованими хімічними речовинами, які застосовуються в процесі сільськогосподарської діяльності людини; 2) попередження деградаційних процесів у ґрунтах, які виникають через інтенсивне ведення сільського господарства; 3) покращення стану здоров'я населення внаслідок вживання екологічно чистої і, як наслідок, біологічно повноцінної продукції [6, с. 217].

Оскільки екологізація виробництва зумовлює дотримання принципу непорушності екологічної рівноваги та впровадження екологічних вимог у всі види і етапи господарської діяльності, на нашу думку, одним із критеріїв екологізації сільськогосподарського виробництва слід вважати оцінку впливу на довкілля. Правове регулювання оцінки впливу на довкілля, зокрема, сільськогосподарського виробництва здійснюється на підставі положень Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 року № 2059-VIII з метою запобігання заповдіння шкоди довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності в аграрному секторі економіки.

З точки зору екологізації сільськогосподарського виробництва, сільське господарство належить до другої категорії видів планової діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля та підлягають оцінці такого впливу. Зокрема, відповідно до положень ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» сільське господарство як діяльність, що може мати значний вплив на довкілля, включає: сільськогосподарське освоєння, рекультивацию та меліорацію земель на територіях площею 20 гектарів і більше, будівництво меліоративних систем та окремих об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем; зміну цільового призначення земель сільськогосподарського призначення та зміну особливо цінних земель; потужності для вирощування сільськогосподарських тварин та птиці у відповідній кількості; установки для промислової утилізації, видалення туш тварин та/або відходів тваринництва; інтенсивну аквакультуру з продуктивністю 10 тонн на рік і більше тощо. При цьому діяльність суб'єктів господарювання, що провадиться з порушенням

законодавства про оцінку впливу на довкілля, може бути: 1) тимчасового заборонена (зупинена) – до виконання встановлених у висновку з оцінки впливу на довкілля екологічних умов зупиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання; 2) припинена – повністю припиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання (ст. 16 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»).

Крім того, у науковій літературі зазначається, що на забезпечення екологізації виробництва на сільськогосподарських підприємствах впливає система організаційно-економічних та правових важелів. Окремі інструменти стимулювання екологічної діяльності підприємств в Україні представлені у вигляді законодавчих положень, але через не впровадження у практику господарювання вони фактично не задіяні. Більш дієвими сьогодні є ринкові механізми (вимоги споживачів, ринок екопродукції, сприятливі ціни), які менше залежать від державних інститутів і стимулюють виробника до випуску екологічно чистої продукції з метою виходу на нові ринки та отримання конкурентних переваг [13, с. 225].

Висновки.

Проведений аналіз і положення чинного законодавства України дозволяють зробити висновок, що екологізація сільськогосподарського виробництва повинна відбуватися в межах: 1) впровадження природоохоронних та екологічно виважених способів використання природних ресурсів для потреб аграрного виробництва; 2) обов'язкового дотримання та реалізації екологічних імперативів, визначених законодавством, та впровадження екологічних вимог у виробничо-господарську діяльність аграрних товаровиробників на всіх стадіях, етапах і процесах виробництва того чи іншого виду сільськогосподарської продукції; 3) реалізації комплексу заходів у тому числі правового характеру щодо збереження продуктивності сільськогосподарських угідь, зменшення порушення структури і ущільненості ґрунту ходовими частинами сільськогосподарської техніки (наприклад, одним із таких заходів може бути посилення юридичної відповідальності за невиконання вимог з охорони земель і збереження ґрунтів); 4) скорочення втрат гумусу та інших поживних речовин у ґрунті шляхом застосування еколого-безпечних технологій та нормативів застосування органічних добрив; 5) подальшої консолідації земель сільськогосподарського призначення з метою усунення незручностей у

конфігурації, площі та структурі земельних угідь; 6) проведення оцінки впливу планової сільськогосподарської діяльності на довкілля; 7) правового забезпечення виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

Список використаних джерел:

1. Ковальчук С.Я., Оверковська Т.К. Економіко-правові аспекти екологізації аграрного виробництва в Україні: монографія. Вінниця: ПП «ТД Едельвейс і К», 2013. 346 с.
2. Ільєнко Р.Ю. Екологія для всіх. Словник-довідник. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 156 с.
3. Сафранов Т.А. Екологічні основи природо-користування: навч. посібник. Львів: «Новий світ - 2000», 2003. 248 с.
4. Кравець Н.В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2015. 187 с.
5. Стратегія удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними: затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 № 413. Урядовий кур'єр. 2017. 17 червня. № 112. С. 1.
6. Беспалько Р.І., Воронюк Ю.Ю. Особливості екологізації використання земель сільськогосподарського призначення. Геодезія, картографія і аерофотознімання. 2013. Вип. 78. С. 215-217.
7. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. К.: Юрінком Інтер, 2004. 656 с.
8. Войцицький А.П. Техноекологія: підручник / за ред. В.М. Боголобова. К.: «Агроосвіта», 2009. 533 с.
9. Коваленко Т.О. Правові аспекти прискорення приватизації земель у сільському господарстві України. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». 2004. Вип. 57. С. 68-70.
10. Бондарчук Н. Земельні правовідносини в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 3. С. 111-113.
11. Попов А. Поняття, зміст і завдання консолідації земель: європейський досвід. Землевпорядний вісник. 2015. № 1. С. 36-40.
12. Оверковська Т.К., Оверковський К.В. Правові питання консолідації земель в Україні. Молодіжний науковий юридичний форум: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки, м. Київ, Національний авіаційний університет, 26 травня 2016 р. Том 2. Тернопіль: Вектор, 2016. С. 169-172.
13. Новікова О.С. Ефективність механізмів екологізації сільськогосподарського виробництва: сучасні орієнтири. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2014. Вип. 8 (61). С. 222-225.

В статье анализируются правовые основания дальнейшей экологизации сельскохозяйственного производства, отмечается, в каких направлениях должна проводиться экологизация производства сельскохозяйственной продукции, а также формулируются выводы, основанные на положениях научной доктрины и действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: сельское хозяйство, экологизация производства, сельскохозяйственное производство, экологизация земледелия, консолидация земель, экологическое равновесие, оценка влияния на окружающую среду.

The article analyzes the legal grounds for the further ecologization of agricultural production, identifies in which directions the ecologization of agricultural production should be carried out, and conclusions based on the provisions of the scientific doctrine and the current legislation of Ukraine are formulated.

Key words: agriculture, production ecologization, agricultural production, farming ecology, land consolidation, ecological balance, impact assessment on the surrounding area.

